

فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک

سال هفدهم، شماره ۷۷ پاییز ۱۳۹۸

مقاله دوازدهم، از صفحه ۲۷۴ - ۲۵۱

مقاله پژوهشی: دکترین نماز جمعه در تحلیل گفتمان ولایت فقیه

سیدرضا تقوی^۱، عباس چهاردولی^۲، مهدی ابراهیمی^۳

دریافت مقاله: ۹۷/۱۲/۲۵

پذیرش مقاله: ۹۸/۰۲/۲۶

چکیده

نماز جمعه یکی از بزرگ‌ترین مناسک دینی در اسلام است که در گفتمان ولایت فقیه، واجد جایگاه ویژه‌ای است. این فریضه به عنوان یک رسانه مقدس با تأثیرگذاری بر افکار عمومی، فرهنگ و جهت‌گیری اجتماعی آحاد جامعه، نقش بی‌بدیلی در دفع توطئه‌ها و رفع شبهات و القائات سوء رسانه‌های بیگانه داشته است. در این مقاله با روش کیفی و استفاده از رهیافت داده بنیاد و باهدف تبیین دکترین نماز جمعه بر اساس گفتمان ولایت فقیه انجام گرفته است، تمرکز تحلیل داده‌ها بر گفتمان ولایت فقیه مبتنی بر فرمایشات امام خمینی (رحمت‌الله علیه) و امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) است. از نتایج این تحقیق تبیین اصول، آرمان، ارزش‌ها و باورهای دکترین نماز جمعه است. اصول: «تهذیب و تزکیه»، «تبیین»، «تحکیم و تقویت نظام»، آرمان: «حرکت به سمت جامعه پیشرفته معنوی»، ارزش - ها: «وحدت و انسجام‌بخشی»، «بصیرت و آگاهی»، و باورها: «خداباوری»، «مردم‌باوری» مؤلفه‌ها و شاخص‌های دکترین نماز جمعه است.

واژگان کلیدی: نماز جمعه، دکترین، گفتمان ولایت فقیه

۱ - دانش‌آموخته حوزوی - معارف اسلامی

۲ - استادیار علوم دفاعی راهبردی - دانشگاه عالی دفاع ملی

۳ - دانشجوی دکتری مدیریت راهبرد نظامی دانشگاه عالی دفاع ملی (نویسنده مسئول) mabrahimi81@yahoo.com

مقدمه

یکی از اولین تدابیر پیامبر اسلام (صلی‌الله‌علیه و آله و سلم) پس از هجرت در خصوص تشکیل حکومت اسلامی احداث مسجد و به‌کارگیری آن در همه مسائل حکومتی از جمله اقامه نماز جمعه بود. نماز جمعه، فریضه‌ای هفتگی است که به صورت جماعت خوانده می‌شود و هر جمعه، توده عظیمی از مسلمانان برای ادای آن گرد می‌آیند. این نماز بیانگر ماهیت اجتماعی و سیاسی نظام اسلامی و مظهر پشتیبانی امت اسلامی از حکومت عدل و قسط و تأیید اعمال مسئولان حکومت اسلامی است. در خطبه‌های نماز جمعه، مردم به اطاعت و اجرای فرامین الهی، پیشه کردن تقوی و پرهیزگاری در زندگی روزمره خود و تلاش در راه همبستگی و وحدت بین مسلمانان، توصیه می‌شوند. از امور سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و نظامی جامعه خودآگاه می‌گردند. درباره مصالح مسلمانان و کشورهای اسلامی، وقایع و پدیده‌های بین‌المللی و کیفیت رفتار و روابط با سایر ملت‌ها و دولت‌ها بحث می‌شود و در نماز جمعه استقلال و موجودیت اسلامی جامعه، رشد آگاهی‌های مردم و ایجاد همبستگی بین آنان تأثیر بسزایی دارد. نماز جمعه فریضه‌ای چندوجهی است که ترویج فضایل اخلاقی و تقوا، تهذیب و تربیت، انس با معنویت و ذکر خدا به صورت مستمر و هفتگی، امور مهمی است که به بعد فرهنگی آن اشاره دارد. وحدت‌بخشی امت، اصلاح‌گری و بیداری و هوشیاری، جهت‌دهی سیاسی و تحکیم نظام سیاسی نیز بخشی از ابعاد سیاسی آن است.

در حال حاضر نماز جمعه هر هفته در بیش از ۸۲۰ نقطه کشور برگزار می‌گردد و این مهم شبکه بزرگ و بی‌بدیلی را در میان مردم دارا می‌باشد. کارکرد ۳۷ ساله نمازهای جمعه صحت این ادعا را اثبات می‌کند، زیرا نمازهای جمعه در مقابله با لیبرال‌ها و ملی‌گراها و منافقین، دفاع مقدس و نقش‌آفرینی در مقابله با فتنه‌های سال ۱۳۸۸ به عنوان پایگاه‌های مردمی در تبیین مواضع رهبری، افشاگری جبهه نفاق، دشمن‌شناسی، و در بسیج آحاد جامعه، نقشی منحصر به فرد ایفا نموده‌اند و این ظرفیت را دارند تا نقشی بی‌بدیل در دفاع همه‌جانبه از اسلام و انقلاب ایفا کنند. امام جمعه، حاکم اسلامی یا نماینده‌ او است که از سوی حاکم (ولی امر) تعیین و منصوب می‌شود. امام جمعه از مسند بلند امامت، کاروان امت را مدیریت و هدایت می‌نماید، او تلاش می‌کند تا همه گروه‌ها و احزابی که در اصول با یکدیگر اشتراک عقیده دارند ولی در سلیقه‌ها با یکدیگر هم‌آوا نیستند را در کنار هم قرار بدهد و چینش سلیقه‌ها را در صفوف فشرده نماز، با جهت‌گیری به سمت‌وسوی

کعبه به نمایش بگذارد. امام جمعه نیز به دلیل مسئولیت خطیری که پذیرفته است، موظف است در جریان امور جاری حوزه مسئولیت خود، کل کشور و جریانات جهانی قرار داشته باشد. از سویی با مردم و مشکلات ایشان ارتباط داشته و از سویی دیگر به کارگزاران نظام مرتبط باشد و در خطبه‌های خود، مشکلات مردم را به گوش کارگزاران و مشکلات کارگزاران را به گوش مردم برساند و زمینه وفاق و وحدت عمومی به منظور یافتن راه‌حل اسلامی برای مشکلات را فراهم آورد. جمهوری اسلامی ایران در جایگاه منحصربه‌فردترین کشور مسلمان در جهان که داعیه دستیابی به تمدن اسلامی تحت لوای اسلام ناب محمدی (صلی‌الله‌علیه و آله و سلم) را دارد و به‌طور مستمر در معرض تهدیدات و حمله‌های گوناگون اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و نظامی است. چنین نظامی برای حفظ و پایداری و توسعه خود نیازمند نهادهایی است که نقش ابقاء و استحکام سازی را برای آن ایفا کند به نظر می‌رسد یکی از این نهادها، نهاد نماز جمعه است. بهره‌گیری صحیح از این نهاد متضمن بهره‌برداری حداکثری از ظرفیت‌ها و قابلیت‌های آن از جمله مهم‌ترین دغدغه‌های اساسی است که این تحقیق به دنبال آن است تا کارکردهای مزبور را ابتدا تبیین و سپس زمینه بهره‌برداری از آن‌ها را فراهم نماید.

در اهمیت و ضرورت این تحقیق باید گفت «تبیین کارکردهای نماز جمعه، منجر به شناخت بیش‌ازپیش مسئولین از این ظرفیت عبادی سیاسی خواهد شد. شناخت مؤلفه‌های و شاخص‌های مؤثر در نماز جمعه، چراغ هدایتی جهت بهره‌گیری از فرصت موجود در اختیار برای تحقق اهداف و رسیدن به آرمان‌های از پیش تعیین‌شده انقلاب اسلامی است. با توجه به جایگاه نماز جمعه و نقش ائمه جمعه در الگو بودن برای سایر اقشار جامعه لازم است در جهت گسترش نقش نماز جمعه در نظام اسلامی تلاش خود را مضاعف نمایند. نپرداختن به کارکردهای نماز جمعه موجب مغفول ماندن ظرفیت‌ها و توانمندی‌های این نهاد شده و عدم بهره‌گیری مناسب از فرصت میز خطابه نماز جمعه را در پی خواهد داشت.»

مبانی نظری

پیشینه‌شناسی پژوهش‌هایی با موضوع نماز جمعه به شرح ذیل انجام گرفته است، لیکن در هیچ‌کدام از آن‌ها موضوع دکترین نماز جمعه و گفتمان ولایت فقیه مورد کنکاش و بررسی قرار نداشته است: ۱- رساله دکتری با عنوان: «ارتباطات آیینی و قدرت سیاسی در ایران؛ بررسی روابط متقابل نماز جمعه و رسانه‌های جمعی در انتخابات ریاست جمهوری» احمد میرعابدینی، دانشگاه علامه

طباطبایی ۱۳۸۷ نتایج این پژوهش نشان داد که نماز جمعه، به عنوان مهم‌ترین آیین عبادی سیاسی در کشور، نقش عمده ای در ایجاد زمینه برای پذیرش اقتدار حکومت نزد مردم داشته است. همچنین، این آیین توانسته است در ارشاد و هدایت رأی‌دهندگان به سوی مراکز تأیید و تحکیم قدرت سیاسی و صندوق‌های رأی و جهت‌دهی به انتخابات به ویژه انتخابات ریاست جمهوری، یعنی مهم‌ترین آیین سیاسی در ایران، بخشی از وظیفه اعمال حاکمیت در کشور را اجرا کند.

۲- پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان: «آئین عبادی سیاسی نماز جمعه و نقش آن در نظام اسلامی از دیدگاه قرآن و حدیث» علی‌اصغر شعاعی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه اصول‌الدین قم ۱۳۸۷ به راهنمایی عبدالله محمدی در این تحقیق مباحث روایی که در آن جایگاه نماز جمعه با توجه به سخنان پیشوایان معصوم علیهم السلام و مباحث قرآنی که در آن آیات مربوط به نماز جمعه با توجه به تفاسیر مختلف شیعه و سنی مورد بررسی و نقد قرار گرفته است. مباحث فقهی پس از بررسی آراء فقها مذاهب اسلامی در خصوص حکم فقهی نماز جمعه و ذکر ادله مربوط به هر قول، با استفاده از منابع معتبر، احکام نماز جمعه از دیدگاه مذاهب اسلامی بیان گردیده است. مباحث تربیتی، سیاسی و اجتماعی که ابعاد گوناگون نماز جمعه است بررسی گردیده و در پایان، با توجه به مباحث مذکور نتیجه‌گیری شده است که نماز جمعه علاوه بر بعد تربیتی و معنوی، دارای بعد سیاسی و اجتماعی نیز می‌باشد.

۳- مقاله علمی پژوهشی با عنوان: «نماز جمعه فریضه‌ای عبادی-سیاسی» فصلنامه پژوهشی حکومت اسلامی، سال نهم، شماره دوم، تابستان ۸۳ از نگاه مقام معظم رهبری نمازهای جمعه نزدیک‌ترین پایگاه به نهاد رهبری است. پایگاه‌هایی که بخشی از کار دستگاه رهبری این کشور را انجام می‌دهند، مردم را توجیه می‌کنند، به استقامت در راه وادار می‌نمایند. رسانه‌ای است که با وجود رسانه‌های پیشرفته امروزی همچنان کارآمد و اثرگذار می‌باشد. نشان عزت اسلام و عظمت مسلمانان است. اصل قضیه این است که این مرکز باید جاذبه داشته باشد.

۴- مقاله علمی پژوهشی با عنوان: «عدالت اجتماعی در دوره دفاع مقدس: تحلیل محتوای خطبه‌های نماز جمعه تهران» عباس کشاورز شکری، علی مرشدی زاد، فریبا صدیقی. فصلنامه رهیافت ۱۳۹۰ در دوران دفاع مقدس عدالت در ابعاد اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی مورد توجه خطیبان جمعه بوده است. ابعاد مصرف در عدالت اقتصادی شامل ایجاد شرایط کار تولیدی و رفع موانع تولید، توزیع شامل توزیع عادلانه خدمات میان مناطق، توزیع عادلانه کالاهای تولیدی، توزیع

عادلانۀ درآمد، توزیع ثروت قابل واگذاری به مردم، مالکیت، مبادله عادلانه و نفی مبادلات غیرعادلانه به ترتیب اولویت موردتوجه خطیبان قرار گرفته است. قانون گذاری عادلانه در سال ۱۳۶۰ بیشترین فراوانی را در خطبه‌ها داشته است. در مورد عدالت اجتماعی و فرهنگی به ترتیب حق آموزش، حق انتخاب شغل، حق رأی، برابری در فطرت و آفرینش، حق بیان موردتوجه خطیبان جمعه تهران در دوران دفاع مقدس بوده است.

۵- مقاله علمی پژوهش با عنوان: «ارکان سیاست منطقۀ‌ای ایران در دوران سازندگی با تکیه بر خطبه‌های نماز جمعه تهران» حسین مسعودنیا، داوود نجفی. تحقیقات سیاسی و بین‌المللی بهار ۱۳۹۰ پژوهش که به شیوه توصیفی- تحلیلی با استفاده از ابزار کتابخانه‌ای انجام شده است. در دوران سازندگی مسئولان سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران با اتخاذ رویکرد عمل‌گرایی، در عین پابندی به آرمان‌گرایی انقلاب، به تعاملی سازنده با جهان خارج اقدام نمودند. به دلیل حاکم بودن اوضاع و احوال زمان جنگ، افکار عمومی تحمل پذیرفتن برخی امور نظیر تجدید روابط دیپلماتیک میان ایران و عربستان را نداشت، لذا افکار عمومی می‌بایست آماده پذیرش این تحولات می‌گردید؛ و آقای هاشمی به عنوان رئیس دولت از خطبه‌های نماز جمعه برای آماده‌سازی افکار عمومی استفاده کرد...

۶- مقاله علمی پژوهشی با عنوان: «نماز جمعه و نقش آن در اداره جامعه اسلامی» دکتر عبدالله جاسبی و محمد اسماعیل انصاری. نشریه علوم انسانی دانشگاه اصفهان شماره ۸ تابستان ۱۳۷۶ در این مقاله مقام و جایگاه جمعه در اسلام، نماز جمعه از دیدگاه قرآن (سوره جمعه) شرایط و وظایف نمازگزاران، نماز جمعه به عنوان یک نهاد فراگیر اجتماعی، اصول اساسی و خطبه‌های نماز جمعه، شواهد تاریخی و فقهی نماز جمعه، نقشه‌ای مختلف نماز جمعه، نقش ارتباطی، مشارکت اجتماعی، سیاسی، تربیتی رفتاری، رزمی (نظامی) موردبحث و بررسی قرار گرفته است. رفتارهای گوناگون انسان در زمینه‌های مختلف اجتماعی و سیاسی نشأت گرفته از باورها، اعتقادات، آراء، ارزش‌ها، آداب و رسوم، دین و اصول آن است. از این رو در یک جامعه اسلامی نماز جمعه می‌تواند پایه و اساس اخلاق و رفتار انسان‌ها قرار گیرد.

واقعیت این است که ماحصل همه این پژوهش‌ها نه تنها به دکترین بلکه به مؤلفه‌های آن نیز منتج نشده و به گفتمان ولایت فقیه در اداره امور نماز جمعه پرداخته نشده است. پرداختن به موضوع

اداره امور نماز جمعه در ارکان جهت ساز و یکی از ابعاد آن، بر اساس گفتمان ولایت فقیه نوآوری این تحقیق است.

- مفهوم شناسی

نماز جمعه: این نماز در اصل از نمازهای واجب اسلامی است و در کتاب و سنت بر آن بسیار تأکید شده و در عصر حضور امام معصوم به اجماع شیعه واجب عینی ولی در عصر غیبت با اجتماع شرایطی چون امام عادل و وجود نصاب حداقل پنج نفر مرد و شرایط دیگر برخی از فقها آن را واجب عینی و برخی واجب تخییری بین آن و نماز ظهر و عده اندکی آن را حرام دانسته- اند. نماز جمعه دو رکعت است که باید هنگام زوال آفتاب انجام گیرد و قبل از برپایی نماز دو خطبه مشتمل بر حمد و ثنای الهی و درود بر حضرت ختمی مرتبت (صلی الله علیه و آله و سلم) و وعظ

و ارشاد و بیان مسائل روز مسلمین است (حسینی دشتی، ۱۳۷۹، ج ۴: ۱۹۴)

دکترین: واژه رهنامه یا دکترین^۱ در زبان لاتین، به معنای آموزه، سیاست، مکتب، آیین، اصول و قواعد پذیرفته شده توسط یک فرد، گروه و یا ملت است. هر نظام فکری، خط مشی و فلسفه‌ای که مبنای عمل قرار گیرد، می‌تواند دکترین تلقی شود. در فرهنگ‌نامه‌های لغات و اصطلاحات سیاسی، دکترین به معنای آیین، اصول عقیده، نظریه، مکتب، اصل سیاسی، آموزه، تعالیم و ... به کار رفته است. (دلوری، ۱۳۷۸: ۱۱۳)

گفتمان: واژه گفتمان^۲ بنا بر تعریف اصطلاحی، به معنای پدیده، مقوله یا جریانی اجتماعی است. به بیان دیگر، جریان و بستری است که دارای زمینه‌ای اجتماعی است و کلمات در این بستر معنا می‌یابند در هر حال منظور از گفتمان، مجموعه‌ای منسجم و همخوان از انگاره‌ها، ارزش‌ها و اصول نظری و واقعیت‌های مرتبط با آن‌هاست. در توضیح بیشتر این واژه باید گفت در هر دوره تاریخی ممکن است چندین نظام فکری وجود داشته باشد؛ اما معمولاً یک نظام فکری بر بقیه غلبه دارد و گفتمان، بیانگر تفکر غالب در هر دوره از تاریخ و در یک جامعه معین است. (علی-بابایی، ۱۳۸۲: ۲۹۷)

ولایت فقیه: بر اساس توصیه حضرات ائمه معصومین (علیهم‌السلام) استمرار امامت در فقه شیعه در دوران غیبت امام عصر (عجل الله تعالی فرجه) با مراجعه به فقها و زعمای دینی است. به فقیه‌ی

1-Doctrine
2-Discourse

که بر اساس شرایط، زعامت جامعه اسلامی را بر عهده می‌گیرد ولی فقیه گفته می‌شود. در این تحقیق منظور حضرت امام خمینی (رحمت‌الله علیه) و امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) هستند.

نماز جمعه در اسلام: پیامبر (صلی‌الله علیه و آله و سلم) در روز جمعه از قبا خارج شد و نماز جمعه را در مسجد وادی رانواء در مجمع بنی سالم بن عوف اقامه فرمود و این اولین نماز جمعه است که حضرت در مدینه خوانده است (بلاغی، ۱۳۸۵ ق، ج ۲: ۱۰۷۵) (ثعلبی، ۱۴۲۲ ق، ج ۹: ۳۱۰) (ابن هشام، ۱۳۶۴، ج ۱: ۴۹۴) این مطلب که اولین نماز جمعه اسلام از طرف حضرت پیامبر (صلی‌الله علیه و آله و سلم) در آستانه تأسیس اولین دولت اسلامی برگزار شد، بسیار اهمیت دارد و پیوند نزدیک و عمیق بین نماز جمعه با امور سیاسی و حاکمیت اسلام را به خوبی نشان می‌دهد و می‌توان گفت برگزاری نماز جمعه تجلی مهمی از حاکمیت اسلام بوده است.

نماز جمعه در قرآن کریم و روایات معصومین (علیهم‌السلام): در مورد نماز جمعه سه دسته از آیات وجود دارد: ۱- در آیه ۹ سوره جمعه قرآن کریم یکبار به صراحت از نماز جمعه نام آورده شده است. ۲- آیاتی که ائمه معصومین (علیهم‌السلام) آن‌ها را بر نماز جمعه تطبیق داده‌اند: مانند (اعراف / ۳۰) (بقره / ۲۳۸) (بروج / ۳-۱) ۳- آیاتی است که بعضی از فقها آن‌ها را بر نماز جمعه تطبیق کرده‌اند که عبارت‌اند از: (اعراف / ۲۰۴) (بقره / ۴۳) (حج / ۴۱). (باقری، ۱۳۸۷: ۲۱)

پیامبر اکرم (صلی‌الله علیه و آله و سلم) می‌فرمایند: «مَنْ أَتَى الْجُمُعَةَ إِيمَانًا وَ احْتِسَابًا اسْتَأْنَفَ الْعَمَلَ» (ابن بابویه، ۱۳۶۳، ج ۱: ۴۲۷) کسی که برای رضای خدا و برای اجرو قرب به نماز جمعه بیاید، خدا گناهانش را می‌بخشد و از نو برای او حساب باز می‌کند. امام صادق (علیه‌السلام) در خصوص گام‌هایی که به سوی نماز جمعه برداشته می‌شود فرمودند: ما من قدم سعت الی الجمعة الا حرم الله جسدها علی النار هیچ قدمی نیست که در راه نماز جمعه برداشته شود مگر آنکه خدا بدن آن را بر آتش حرام می‌سازد. (حر عاملی، ۱۴۰۹ ق، ج ۵: ۳) امام باقر (علیه‌السلام) فرمود: «مَنْ تَرَكَهَا مُتَعَمِّدًا فَلَا صَلَاةَ لَهُ» (کلینی، ۱۳۶۹، ج ۳: ۴۲۵) هرکس بدون عذر و بدون دلیل نماز جمعه را رها کند، نمازی که می‌خواند خیلی ارزش ندارد. در روایت دیگر از امام علی (علیه‌السلام) دارد اگر در سه چیز با رهبران و پیشوایان خود مخالفت ورزید، هلاک خواهید شد: نماز جمعه، جهاد با دشمن، مناسک حج (نوری، ۱۳۶۵ ج ۶: ۷).

رهنامه (دکترین): واژه دکترین^۱ از واژه لاتینی دکترینال^۲ به معانی مکتب، آیین، اصول عقیده، سیاست، آموزه و نظریه آمده است. (طلوعی، ۱۳۷۲: ۴۵۸) واژه دکترین در زبان یونانی به معنای درس گفتن و تعلیم دادن آمده است (لالاند، ۱۳۷۷: ۳۰۱) رهنامه یا دکترین قواعد بنیادی که هدایت‌کننده عملیات در پشتیبانی از سیاست‌های ملی می‌باشند. هرچند که این قواعد معتبر هستند، اما نحوه استفاده از آن‌ها به قضاوت صحیح نیازمند است (کالینز، ۱۳۷۰: ۴۹۴). دکترین در اصل واژه‌ای لاتین به معنای تعلیم، تعالیم و یا چیزی که مورد اعتقاد و حمایت یک مکتب یا فرقه است. این واژه به‌طور عام به معنای نظریه، تعلیم، مکتب و آیین است (تهامی، ۱۳۸۴، ج ۱: ۲۰۸). اصطلاح دکترین نخستین بار در زمان ریاست جمهوری جیمز مونروئه پنجمین رئیس جمهور آمریکا که از سال ۱۸۲۵-۱۸۱۷ بر آن کشور حکومت کرد، بکار گرفته شد (طلوعی، ۱۳۷۲: ۴۵۸) اصول بنیادی که ارگان‌ها با توسل به آن اقدامات خود را در پشتیبانی از اهداف ملی هدایت می‌کنند؛ دکترین به‌خودی‌خود لازم‌الاجراست؛ اما به‌کارگیری آن باید با قوه تشخیص مقامات صورت گیرد (علمایی، ۱۳۸۴: ۱۷۶). نظریه، اصول یا قواعد بنیادین معتبری هستند که هدایت‌کننده اقدام در پشتیبانی از سیاست‌ها و برنامه‌ها در جهت تأمین اهداف بوده و به کار بردن آن‌ها مستلزم درک مقتضیات و تصمیم‌گیری صحیح و منطقی می‌باشد. کاربرد دکترین در سطح ملی شامل هدایت قدرت ملی در ابعاد فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، نظامی و اقتصادی است (محمدنژاد و نوروزی، ۱۳۷۸: ۱۴۶).

دکترین به نظریه، اصول عقیده، آیین، مکتب یا قواعد بنیادین معتبری گفته می‌شود که هدایت‌کننده اقدام در پشتیبانی از سیاست‌ها و برنامه‌ها در جهت تأمین اهداف بوده و بکار بردن آن‌ها مستلزم درک مقتضیات و تصمیم‌گیری صحیح و منطقی می‌باشد. در تعریفی دیگر از دکترین آمده است: «اصول و قواعدی که در هر یک از شاخه‌های علوم و یا در میان پیروان یک آیین مورد تصدیق و اعتقاد باشد.» به عبارت دیگر اصول یک فلسفه، نظام فکری یا سیاست و خط‌مشی را دکترین می‌گویند. در تعریف اختصاری این واژه می‌توان گفت که دکترین عبارت است از یک سری باورها و اعتقادات که بر اساس آن کلیه اقدامات خود را جهت می‌دهیم و به تعبیری دیگر دکترین همان باورهای ذهنی ماست. به‌عنوان مثال در حوزه مسائل دینی، اعتقاد و باور ما به یگانگی خداوند،

1 - Doctrine
2 - Doctrinal

بخشی از دکترین دینی ما را شکل می‌دهد؛ بنابراین دکترین شالوده، خمیرمایه و زیربنای مباحث ذهنی و فکری و اقدامات عملی ما می‌باشد. در نتیجه رفتار و اندیشه ما بر اساس یک سری باورهای ذهنی شکل گرفته است که از آن به عنوان دکترین در آن زمینه خاص می‌توان یاد کرد. بر این اساس در یک سطح بسیار نازل می‌توان اذعان نمود که تمامی آحاد جامعه در حیطه باورهای ذهنی خود دارای دکترین می‌باشند. تنها کافی است مفهوم دکترین را برای هر یک از این افراد به‌طور شفاف و کاربردی تبیین نماییم تا آنان بتوانند دکترین خود را بیان نمایند. کاربرد آن در سطح ملی، هدایت قدرت ملی در ابعاد فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، نظامی و اقتصادی است. فرق اساسی دکترین با اندیشه یا نظریه در این است که دکترین بر مبنای معلومات ولی اندیشه بر مبنای مجهولات وضع می‌شود. (نوذری، ۱۳۹۲: ۱۱)

از آنچه از تعاریف دکترین برمی‌آید این است که اندیشمندان از منظر خود تعاریف مختلفی را در حوزه‌های سیاسی، اقتصادی، جامعه‌شناسی، نظامی و... ارائه کرده‌اند که در مجموع این تعاریف به موارد زیر اشاره دارد:

۱) دکترین، قواعد بنیادین و یک چارچوب نظام‌مند و اصول ریشه‌ای است که در هر شاخه‌ای از علوم راهبردی با انباشت دانش، تجربه، مطالعه، تحلیل و آزمایش گردآوری می‌شود و با به‌کارگیری توانمندی‌ها، نحوه دستیابی به اهداف را نظام‌مند می‌کند.

۲) دکترین یک سری اصول بنیادین، باورها، چارچوب‌های نظری و خطوط کلی راهنما است که حاکم بر اقدامات سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و نظامی یک کشور در زمان صلح و جنگ به منظور تأمین منافع ملی می‌باشد.

۳) دکترین خمیرمایه و روح حاکم بر استراتژی است. یا به تعبیر دیگر؛ دکترین زیربنا و استراتژی رو بنا است.

۴) دکترین جهت می‌دهد، استراتژی تخصیص می‌دهد و تاکتیک به کار می‌گیرد (اجرا می‌کند). بنابراین برای واژه دکترین از نظر مفهومی متناسب با فرهنگ‌های مختلف و علوم متنوع، تعاریف متعددی ارائه شده است و هیچ اندیشمندی تاکنون یک تعریف جامع و واحدی که مورد قبول همگان باشد، ارائه ننموده است. (نوذری، ۱۳۹۲: ۱۹)

چارچوب نظری

نماز جمعه در گفتمان ولایت فقیه: در گفتمان ولایت فقیه نماز جمعه از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. با مطالعه در مکتوبات و بیانات امامین انقلاب در خصوص نماز جمعه می‌توان به عظمت این فریضه عبادی و سیاسی و آثار و برکات فراوان آن برای امت اسلام پی برد. حضرت امام خمینی در خصوص جنبه عبادی، سیاسی و اجتماعی نماز جمعه می‌فرمایند: این موافقی (جمع موقوف؛ محل‌های وقوف و توجه) که در اسلام هست مثل عید فطر، عید اضحی، قربان، و حج - موافق حج - نماز جمعه، جماعات که در شب و روز انجام می‌گیرد، این موافق جنبه‌های عبادی دارد و جنبه‌های سیاسی و اجتماعی هم دارد؛ (امام خمینی، ۱۳۸۹ ج ۴: ۴۴۷) نماز جمعه یک اجتماع سیاسی است. (امام خمینی، ۱۳۸۹ ج ۱۸: ۴۲۵)

امام خامنه‌ای با تشریح جنبه عبادی، سیاسی و اجتماعی نماز جمعه در خصوص دینی، مردمی و حاکمیتی بودن آن می‌فرماید: نماز جمعه ترکیبی از بیان حقایق معنوی و اسلامی، حضور غیردستوری مردم در این صحنه و مرتبط با حکومت اسلامی است... برخلاف تصور برخی افراد، حکومت فقط وظیفه‌ی تأمین رفاه و آزادی و استقلال سیاسی مردم را ندارد، بلکه حکومت در قبال دین و اعتقادات مردم نیز وظیفه دارد... این شبکه‌ی مهم، در عین حالی که مردمی، اسلامی، حکومتی و سیاسی است، اما داخل در جناح‌بندی‌های گوناگون مردم و جناح‌های سیاسی نیست. (گردهمایی ائمه‌ی جمعه‌ی سراسر کشور ۱۳۹۲/۶/۱۸)

از محراب جمعه تا میدان جنگ: تأثیر خطبه و خطبه‌خوانی به خصوص جهت ایجاد آمادگی برای بسیج سپاه از مقوله‌هایی است که در صدر اسلام از آن بهره می‌بردند. حضرت امام خمینی در این زمینه می‌فرمایند: در خطبه روز «جمعه» این طور نبود که فقط یک سوره و دعایی بخوانند و چندکلمه‌ای بگویند؛ با خطبه‌های جمعه بسیج سپاه می‌شد و از مسجد به میدان جنگ می‌رفتند... هرگاه خطبه‌هایی را که راجع به جمعه است و خطبه‌های حضرت امیر (علیه‌السلام) را ملاحظه کنید، می‌بینید که بنابراین بوده که مردم را به راه بیندازند، به حرکت درآورند و به مبارزه برانگیزند؛ برای اسلام فدایی و مجاهد بسازند و رفتاری‌های مردم دنیا را برطرف کنند (امام خمینی، ۱۳۶۸: ۱۳۱)

امام خامنه‌ای در خصوص ارتباط نماز جمعه با دفاع مقدس می‌فرماید: هشت سال دفاع مقدس ما از نماز جمعه‌ها نیرو گرفت و در نماز جمعه‌ها تبیین شد. سخت‌ترین دوران این انقلاب یعنی سال‌های پنجاه‌ونه و شصت که توطئه‌ی عظیم سیاسی علیه امام و انقلاب و کشور طراچی و اجرا

می‌شد، این توطئه در نماز جمعه‌ها شکست خورد. مردم در طول این مدت، در نماز جمعه، از زبان یک امام عادل و یک نَفَس امین که همین ائمه‌ی جمعه‌ی محترمی هستند که در تهران و شهرستان‌ها با مردم حرف می‌زنند نسبت به مسائل کشورشان و مسائل جهان آگاه شدند و اطلاعاتشان به‌روز شد. در هیچ جای دنیا چنین چیزی وجود ندارد. این از برکات انقلاب بود. (خطبه‌های نماز جمعه‌ی تهران ۱۳۷۷/۰۸/۰۸)

مهم‌ترین عامل حفظ ایمان و روحیه مردم: نماز جمعه در حفظ و تقویت ایمان و افزایش روحیه مردم مؤثر است. امام خامنه‌ای در این خصوص می‌فرماید: به نظر من، یکی از مهم‌ترین عوامل حفظ ایمان و روحیه در مردم، همین نمازهای جمعه و خطبه‌های جمعه و حضور معنوی مردم در صحنه‌ی نماز جمعه است و اینکه یک نفر انسان امین، با زبان صادقی که مردم او را قبول دارند، هر جمعه از اوضاع کشور برای مردم می‌گوید و آن‌ها را نصیحت و جهت‌گیری‌شان را تصحیح می‌کند. (در مراسم بیعت ائمه‌ی جمعه‌ی سراسر کشور ۱۳۶۸ / ۰۴ / ۱۲)

تعلیم، تهذیب و تزکیه: حضرت امام با شناخت عمیقی که از قدرت‌های سلطه‌طلب و شگردهای آنان داشت به خوبی می‌دانست که تضعیف باورهای دینی مردم، از رویکردهای بنیادین و کلان دشمنان اسلام است، لذا نماز جمعه را، فرصت اجتماع مردم برای تبلیغ و تعلیم اعتقادات و مباحث اسلامی دانسته و می‌فرماید: امروز باید با جدیت این اجتماعات [نماز جمعه] را ترتیب دهیم و از آن برای تبلیغات و تعلیمات استفاده کنیم. به این ترتیب، نهضت اعتقادی و سیاسی اسلام وسعت پیدا می‌کند و اوج می‌گیرد. (امام خمینی، ۱۳۶۸: ۱۳۱)

تجهیز مردم در برابر شیاطین: مجهز کردن مردم در برابر شیاطین: جهات شرعی و سیاسی را به مردم تذکر دهید، آنان را در مقابل شیاطین مجهز کنید (امام خمینی، ۱۳۸۹ ج ۱۷: ۴۵۳) می‌توان از این بیان حضرت امام نتیجه گرفت که توصیه به تقوی و بیان مسائل سیاسی اجتماعی در خطبه‌ها، در یک راستاست و آن، آماده کردن مردم در برابر شیاطین است؛ از این رو مجهز کردن مردم در مقابل شیاطین درونی با توصیه به تقوی و مجهز کردن در مقابل شیاطین بیرونی با بصیرت‌افزایی، آگاهی بخشی، دشمن‌شناسی و... قابل توجه است.

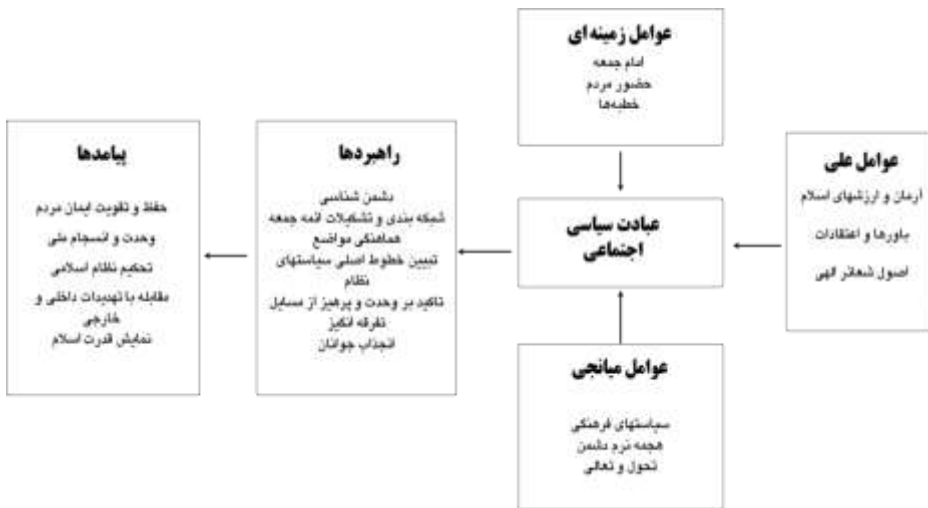
تبیین اندیشه‌های امام و انقلاب اسلامی: نماز جمعه محل تبیین و روشن‌گری مواضع نظام و اندیشه‌های امام و انقلاب اسلامی است. جایگاه روشن‌گری حقایق و اصول، تبیین وظایف مردم و مسئولان نماز جمعه است. امام خمینی در این مورد می‌فرماید: خطبای جمعه بایستی آنچه در طول یک

هفته در کشور اتفاق افتاده را برای مردم بگویند (امام خمینی، ۱۳۸۹ ج ۱۷: ۴۵۳) خطبای جمعه در بیانات خود آنچه مورد احتیاج کشور و منطقه است را مطرح نمایند (امام خمینی، ۱۳۸۹ ج ۹: ۳۳۳) اگر مرکز هدایت عمومی یعنی دستگاه رهبری را در وسط مجموعه و صحنه‌ی عظیمی پُر از مردم، فرض کنیم، آن پایگاه‌ها و مراکز نزدیک به ذهن و گوش و جسم مردم در سرتاسر کشور، نمازهای جمعه است. نمازهای جمعه در همه جای کشور، بهر و بخشی از کار دستگاه رهبری را در موارد زیر انجام می‌دهند:

- (۱) توجیه مردم
- (۲) وادار کردن مردم به استقامت
- (۳) دورنگه داشتن مردم از اشتباهات
- (۴) آشنا کردن ذهن مردم با معارف لازم
- (۵) مأیوس کردن دشمنان از نفوذ در اذهان
- (۶) مانع‌شدن اثرگذاری سوء دشمن بر مردم
- (۷) به حرکت و تلاش واداشتن مردم در مجموعه کلی نظام (در دیدار با ائمه‌ی جمعه‌ی سراسر کشور ۱۳۶۹/۰۳/۰۷)

بصیرت و آگاهی بخشی: امام خامنه‌ای در خصوص بصیرت و آگاهی‌بخشی نماز جمعه می‌فرماید: نماز جمعه خدمت به آگاهی سراسری ملت ایران است؛ چون نماز جمعه یک عمل صرفاً عبادی نیست؛ عملی است که در ذات و ترکیب خود، آگاهی‌بخش است؛... در بخش آگاهی‌رسانی هم مسئله بسیار مهم است. در نماز جمعه، مردم باید با جریان‌ات و مسائل جهان اسلام آشنا شوند و حقیقت را بفهمند. این مطلب همیشه همین‌طور بوده است، اما امروز از همیشه مهم‌تر است؛ چون دستگاه‌های سلطه‌طلب و مستکبران دنیا پول خرج می‌کنند برای اینکه بتوانند حرف دروغ و شایعه‌پراکنی و فریب و ترفندهای گوناگون تبلیغی خود را به گوش مردم دنیا برسانند و افکار آن‌ها را از راه حق منحرف کنند. چقدر در دنیا خلاف حق گفته می‌شود! رادیوهایی که این‌طور پول خرج می‌کنند و بودجه‌های دولتی برای آن‌ها می‌گذارند، برای این است که افکار مردم را در نقطه یا نقاطی از دنیا از جاده‌ی حقیقت منحرف کنند و مطالب را به آن‌ها وارونه تحویل دهند و چون انسان دنبال تشخیص و فهم خود راه می‌افتد، فهم مردم را عوض کنند تا مسیر آن‌ها عوض شود. در چنین شرایطی، آگاه کردن مردم خیلی مهم است. (در دیدار اعضای ستادهای نماز جمعه‌ی سراسر کشور ۱۳۸۱/۰۵/۰۵)

کدگذاری محوری پس از دسته‌بندی کدهای استخراج شده در قالب مفاهیم و مقوله‌های اصلی، مرحله کدگذاری محوری آغاز می‌شود. در طول این فرآیند محقق به بررسی ارتباط بین مقوله‌های شناسایی شده با یکدیگر می‌پردازد. محقق پس از تحلیل و بررسی دقیق عبادت سیاسی اجتماعی را به عنوان طبقه اصلی شناسایی کرد. به بیان دیگر با توجه به اینکه در اغلب مطالب بیان شده مطالبی در ارتباط تنگاتنگ با این طبقه بودند، عبادت سیاسی اجتماعی به منزله طبقه اصلی و موضوع محوری شناسایی و در مدل حاصل از مرحله کدگذاری محوری، به عنوان محور و مرکز مدل در نظر گرفته شد.

شکل ۱: چهارچوب نظری داده بنیاد با محوریت نماز جمعه (برگرفته از آراء، اندیشه‌ها و بیانات ولایت فقیه)

روش‌شناسی

نوع تحقیق در این مقاله کاربردی- توسعه‌ای بوده و با روش کیفی و استفاده از رهیافت داده بنیاد انجام گرفته است. از آنجایی که طراحی مدلی برای تبیین دکترین، اهداف و سیاست‌ها در نماز جمعه، مطلوب این پژوهش بود لذا رهیافت داده بنیاد انتخاب شد تا با این مطلوب سازگاری داشته باشد. بر همین اساس از طرح نظام‌اند استراس و کوربین استفاده شد. بر اساس این طرح برای تحلیل داده‌های کیفی گردآوری شده لازم است تا سه مرحله کدگذاری باز، محوری و انتخابی انجام شود تا در نهایت پارادایمی منطقی یا تصویری عینی از نظریه خلق شده ارائه گردد (استراس و کوربین، ۱۹۹۸) هدف اصلی پژوهش: تبیین دکترین نماز جمعه بر اساس گفتمان ولایت فقیه (حضرت امام خمینی ره و حضرت امام خامنه‌ای مدظله‌العالی) و هدف فرعی: شناخت مؤلفه‌ها و شاخص‌های

دکترین نماز جمعه است. سؤال اصلی: دکترین نماز جمعه در گفتمان ولایت فقیه چیست؟ و سؤال فرعی: مؤلفه‌ها و شاخص‌های دکترین نماز جمعه کدام است؟

روایی پژوهش: برای حصول اطمینان از روایی پژوهش یا به عبارتی دقیق بودن یافته‌ها از منظر پژوهشگر (کرسول و همکاران ۲۰۰۰: ۱۲۴) اقدامات زیر انجام شد:

۱- تطبیق توسط مشارکت‌کنندگان: مشارکت‌کنندگان در تحقیق، نظر خود را در مراحل کدگذاری محوری با بازبینی کدها ابراز داشته و دیدگاه‌های ایشان در مراحل کدگذاری اعمال گردید.

۲- بررسی توسط همکار: سه نفر از اساتید و مدیریت راهبردی به بررسی نتایج و اظهارنظر در خصوص کدگذاری محوری پرداخته و نظرات آنان اعمال شد.

۳- مشارکتی بودن تحقیق: به‌طور همزمان مشارکت‌کنندگان در تحلیل و تفسیر داده‌های تحقیق همکاری داشته‌اند.

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق

از آنجاکه طراحی مدلی برای تبیین اهداف، دکترین و سیاست‌های نماز جمعه، مطلوب این پژوهش بود، لذا راهبرد نظریه داده بنیاد انتخاب شد تا با این مطلوب سازگاری داشته باشد. بر همین اساس از طرح نظامند^۱ استراس و کوربین^۲ استفاده شد. بر اساس این طرح، در مرحله نخست داده‌های کیفی از فرمایشات، پیام‌ها و نامه‌ها و مکتوبات حضرت امام خمینی از ۱۳۴۱/۸/۶ تا ۱۳۶۸/۳/۱۳ و فرمایشات، پیام‌ها و نامه‌ها و مکتوبات حضرت امام خامنه‌ای از تاریخ ۱۳۶۸/۳/۱۴ تا تاریخ ۱۳۹۳/۱۲/۲۹ در قالب ۵۷۸ فیش استخراج گردید. برای تحلیل داده‌های کیفی گردآوری شده لازم است تا سه مرحله کدگذاری باز، محوری و انتخابی سپری شود تا درنهایت، پارادایمی منطقی یا تصویری عینی از نظریه خلق‌شده ارائه گردد (استراس و کوربین ۱۹۹۸).

جدول ۱: توزیع درصدی داده‌های کیفی

ردیف	آراء نظرات و بیانات و مکتوبات پیرامون نماز جمعه	تعداد فیش	درصد
۱	حضرت امام خمینی	۳۰۳	۵۲,۴۲
۲	حضرت امام خامنه‌ای	۲۷۵	۴۷,۵۸
	جمع آراء، نظرات بیانات و مکتوبات ولایت فقیه	۵۷۸	۱۰۰

همزمان با گردآوری داده‌ها کدگذاری آن‌ها نیز انجام گرفت. هر عبارت به عنوان یک واحد انتخاب و واژه‌ها و عبارات مرتبط با موضوع تحقیق در ۳۸۸ واژه و عبارت پس از حذف موارد تکراری ساماندهی و نشان‌گذاری شد.

جدول ۲: بخشی از واژه‌ها و عبارات استخراج‌شده از بیانات و مکتوبات ولایت فقیه

واژه‌ها و عبارات استخراج‌شده	
8909492016 سنگر اسلامی	680412001 پایه اساسی حفظ نظام
8909492017 دژ محکم	680412002 تحکیم پایه حکومت
680412018 حفظ حصار ایمانی جامعه	700625003 حفظ کشور
680412019 حفظ قوام معنوی جامعه	581028004 سمبل اقتدار ملی
680412020 شبکه سراسری	680412005 عامل حفظ ایمان مردم
680412021 اداره معنوی جامعه	680412006 عامل حفظ روحیه مردم
8917106022 دعوت مردم به حضور در صحنه	680412007 پیش روی نظام با روحیه مردم
8917453023 حفظ حضور مردم در صحنه	680412008 پیش روی نظام با ایمان مردم
680412024 حضور معنوی مردم در صحنه	680412009 اندیشه مردم
920618025 حضور غیردستوری مردم	680412010 روحیه دینی مردم
681120026 پشتوانه عظیم مردمی از نظام	۸۹۱۸۴۲۶۰۱۱ تقویت اسلام
681120027 نظام مستحکم با پشتوانه مردم	۵۹۰۳۰۲۰۱۲ حفظ جامعه
810505028 آگاهی سراسری ملت	680412013 تقویت ایمان
680412029 کلاس عمومی سراسری	691119014 زمینه تقوا
۸۹۱۷۱۰۶۰۳۰ حضور ائمه جمعه در صحنه	690803015 سنگر مستحکم

کدگذاری

کدگذاری فرآیندی کلیدی در نظریه داده بنیاد به شمار می‌رود که در طی آن داده‌های جمع‌آوری‌شده، تجزیه و تحلیل می‌شوند. در کدگذاری با مرور داده‌های جمع‌آوری‌شده، نام‌ها و برچسب‌هایی به برخی اجزای تشکیل‌دهنده آن‌ها اختصاص داده می‌شود که از اهمیت نظری و یا برجستگی خاصی درباره موضوع موردبررسی برخوردارند. کدها ابزارهای کوچکی برای نام‌گذاری، جداسازی، ترجمه و سازماندهی داده‌ها به شمار می‌روند. (ذوالفقاریان و میثمی، ۱۳۹۰: ۴۵)

فرآیند خردکردن، آزمون، مقایسه، مفهوم‌سازی و طبقه‌بندی داده‌ها را کدگذاری باز می‌نامند (استراس و کوربین، ۱۹۹۰: ۶۱) در کدگذاری باز پژوهشگر با تطبیق مستمر داده‌های خام به شباهت‌ها و تفاوت‌های موجود میان آن‌ها پی برده و آن‌ها را طبقه‌بندی می‌کند. با کدگذاری باز، مضمون‌های بسیاری حاصل شد که طی فرآیند رفت و برگشتی تحلیل داده‌ها، مجموعه این داده‌های اولیه به مقوله‌های کم‌تری تقلیل یافت. به‌طوری‌که از دل داده‌های خام اولیه مقوله‌های مقدماتی در ارتباط با پدیده موردبررسی - از طریق سؤال کردن درباره داده‌ها، مقایسه موارد، رویدادها و دیگر حالات پدیده‌ها، برای کسب شباهت‌ها و تفاوت‌ها استخراج می‌شوند. (استراس و کوربین ۱۹۹۸)

جدول ۳: بخشی از مفاهیم حاصل از واژه‌ها و عبارات (کدگذاری باز)

کد مفاهیم	مفاهیم	واژه‌ها و عبارات
۱۱۱	نظام مردمی	681120026 پشتوانه عظیم مردمی از نظام + 681120027 نظام مستحکم با پشتوانه مردم + 69۰۳۰۷۲۸۵ مردم اجزای اصلی نظام
۱۱۲	پایه حفظ و تحکیم نظام	680412001 پایه اساسی حفظ نظام + 680412002 تحکیم پایه حکومت + 6۹۰۳۰۷۳۰۰ تأثیر نماز جمعه در حکومت اسلامی
۱۱۳	بخشی از دستگاه رهبری	6۹۰۳۰۷۱۱۹ بخشی از دستگاه رهبری + ۷۰۰۶۲۵۲۶۵ نمایندگی نظام
۱۱۴	حفظ ایمان، انگیزه و احساسات	6۸۰۴۰۴۲۹۸ ایمان و انگیزه و احساسات را در درون جماعت خود حفظ کنید
۱۲۰	سنگرمستحکم و حصار ایمانی	690803015 سنگرمستحکم + 38909492016 سنگر اسلامی + 38909492017 دژ محکم + 680412018 حفظ حصار ایمانی جامعه

در این پژوهش پس از تجمیع ۳۸۸ واژه و عبارت بر اساس تشابه، تجانس، تمثیل و تنوع مجموعاً ۷۸ مفهوم به شرح زیر استخراج گردید. از آنجاکه مفاهیم در واقع شالوده اولیه نظریه به شمار می‌روند (استراس و کوربین، ۱۹۹۰: ۱۰۱) و مفاهیم مستخرجه تماماً با آراء نظرات و بیانات ولایت‌فقیه منطبق هستند؛ از این منظر مفاهیم استخراج‌شده فوق می‌تواند به عنوان شاخص‌های مدل موردنظر محسوب گردد.

در کدگذاری انتخابی مقوله‌ها از تطبیق مستمر مفاهیم و یافتن ارتباط بین آن‌ها با پدیده‌های مشابه درست می‌شوند. یک مقوله از ترکیب دو یا چند مفهوم حاصل می‌شود. مقوله‌ها از سطح انتزاع بالاتری نسبت به مفاهیم برخوردارند. با تحلیل و بررسی ۸۸ مفهوم استخراج‌شده در مرحله کدگذاری باز، ۲۳ مقوله اصلی (طبقه اصلی) به دست آمد.

جدول ۴: بخشی از مقوله‌های حاصل از ارتباط مفاهیم (کدگذاری انتخابی)

کد مقوله	مقوله	مفاهیم
۱۱	حفظ و تقویت ایمان مردم	۱۱۷ حفظ و تقویت ایمان + ۱۲۲ هدایت مردم + ۱۲۷ توصیه به تقوی + ۱۲۸ ترویج مکارم اخلاق + ۱۲۹ اقامه فریضه الهی + ۱۳۰ امر به معروف و نهی از منکر + ۱۴۶ پاسخگویی شبهات و انحرافات + ۱۵۱ تعلیم + ۱۵۲ آشنا کردن مردم با وظایفشان
۱۳	اداره معنوی جامعه	۱۲۰ سنگر و حصار معنوی + ۱۲۴ شبکه سراسری + ۱۴۹ مدیریت افکار و اذهان + ۱۵۲ آشنا کردن مردم با وظایفشان + ۱۵۷ مجمع دل‌ها و عواطف + ۱۱۵ مؤثر در اداره کشور + ۱۳۴ حاکمیت شریعت الهی + ۱۳۵ هدایت و اداره درست جامعه + ۱۶۶ سنگر دفاع معنوی
۱۴	تحکیم نظام اسلامی	۱۱۴ حفظ کشور + ۱۱۶ اقتدار ملی + ۱۱۷ قدرت اسلام + ۱۱۷ حفظ و تقویت ایمان + ۱۳۱ قدرت اجتماعی + ۱۳۲ قدرت سیاسی + ۱۳۳ قدرت نظامی + ۱۳۴ حاکمیت الهی + ۱۳۶ تحکیم پایه حکومت + ۱۳۸ حفظ کشور و جامعه + ۱۵۴ حفظ وحدت + ۱۵۶ وحدت عملی + ۱۱۲ پایه حفظ و تحکیم نظام + ۱۲۱ آگاهی‌بخش ملت + ۱۳۷ حفظ نظام با پشتوانه مردمی + ۱۷۶ پیوند دین، مردم و حکومت
۲۵	ارتقاء قدرت معنویت جامعه	۱۲۰ سنگر مستحکم و حصار ایمانی + ۱۲۲ پایگاه معنویت و مقاومت + ۱۷۳ حفظ قوام و اداره معنوی جامعه

جدول ۵: کدگذاری محوری

مفاهیم	مشخصه‌ها	محورها
عوامل علی	جامعه توحیدی پیشرفته- حیات طیبه	عوامل علی
	احکام و شریعت-مدغم بودن سیاست و عبادت- بصیرت و آگاهی	
	تهذیب و تزکیه نفوس- تبیین و روشننگری- تقویت ایمان و تقوی - تحکیم نظام اسلامی	
سیاست‌های فرهنگی	خداباوری (توحید)- معاد باوری (معاد)- نبوت	عوامل میانی
	مردم باوری-خودباوری	
کلاں	پیش‌برندگی انقلاب	راهبردها
	هجومه دشمن	
	تحول و تکامل	
عمومی	دشمن‌شناسی - حفظ وحدت و انسجام ملی	عوامل زمینه‌ای
	حاکمیت ارزش‌ها و شعائر الهی و انقلابی- انجذاب جوانان	
	شبکه‌بندی و تشکیلات منسجم- هماهنگی مواضع بهره‌گیری از همه ظرفیت‌های نماز جمعه	
امام‌جمعه	حضور مردم در صحنه-اجتماع پرشور-آمادگی اذهان و افکار برای حرف تازه	پیامدها
	انتصاب امام‌جمعه	
	محتوا و شکل خطبه (جذاب و پاسخگو-بروز و حرف تازه- کوتاه)	
وحدت و انسجام ملی	هدایت امت-بهره‌مندی از ذکر کثیر	مقوله محوری
	تفاهم و الفت ملی-حفظ محور وحدت-پرهیز از مسائل تفرقه-انگیز	
	اقتدار و عزت نظام اسلامی	
تربیت و تزکیه-آشنا کردن مردم با وظایفشان	نمایش قدرت اسلام	مقوله محوری
	تربیت و تزکیه-آشنا کردن مردم با وظایفشان	
عبادت سیاسی اجتماعی	نماز جمعه- عبادت- سیاست- اجتماع	

عوامل علی: این مقوله به عواملی اشاره دارد که به موجب آن نماز جمعه به عنوان یک عبادت سیاسی اجتماعی مطرح می‌شود که در اصطلاح به آن علت موجب گویند و بر اساس منطق علت موجب علت مبقیه نیز می‌تواند باشد. آرمان و ارزش‌های اسلام، باورها و اعتقادات، اصول و شعائر الهی تعیین‌کننده فریضه نماز جمعه و امور مربوط به آن است.

عوامل تأثیرگذار (میانجی): این عوامل، مقوله‌هایی هستند که از دو جهت داخلی و خارجی راهبردها و فرآیند امور نماز جمعه را تحت تأثیر قرار می‌دهند. سیاست‌های فرهنگی، تحول و تعالی، هجمه نرم دشمن از عوامل میانجی در این زمینه است.

عوامل زمینه‌ای: مقوله‌هایی هستند که برای اجرای فرآیند شرایط لازم را فراهم می‌کنند و بدون وجود آن‌ها فرآیند شکل نمی‌گیرد. عامل زمینه‌ای در نماز جمعه امام‌جمعه، مردم و خطبه‌هاست.

عامل محوری: عبادت سیاسی اجتماعی به عنوان عامل محوری پژوهش حاضر شناخته شد. راهبردها: بر اساس فرمایشات ولایت فقیه مهم‌ترین راهبردها در نماز جمعه تبیین و روشن‌گری است. راهبرد دشمن‌شناسی، انجذاب جوانان، تأکید بر وحدت و پرهیز از مسائل تفرقه‌انگیز، هماهنگی مواضع نیز از راهبردهای مهم در نماز جمعه است.

پیامدها: غایت و هدف نهایی نماز جمعه، حفظ و تقویت ایمان مردم، وحدت و انسجام، تحکیم نظام اسلامی، نمایش قدرت و اقتدار اسلام است.

قضایا و نظریه: برپایه گزاره‌های محوری قضایای زیر پیرامون موضوع تحقیق شکل می‌گیرد:

۱- دکترین بیان‌کننده اصول، آرمان، ارزش‌ها و باورهاست. اصول دکترین نماز جمعه را می‌توان در تبیین، تهذیب و تزکیه، تقویت و تحکیم آن دانست. ایجاد جامعه معنوی پیشرفته می‌تواند آرمان نماز جمعه قلمداد گردد. حفظ هویت دینی، ملی و انقلابی، بصیرت و آگاهی، وحدت و انسجام، ارزش‌های نماز جمعه هستند. خداباوری، معاد باوری، مردم باوری و خودباوری، باورها و اعتقادات در نماز جمعه است.

۲- فریضه نماز جمعه با محوریت دین مبین اسلام و مکتب اسلام ناب محمدی (صلی الله علیه و آله وسلم) به عنوان مهم‌ترین رکن ارتباط‌دهنده دین با اجتماع و حاکمیت الهی مطرح است.

۳- نقش و جایگاه محوری مردم در نماز جمعه به عنوان دومین رکن ارتباط‌دهنده، وظیفه اساسی اطلاع‌رسانی و اعتمادسازی و تأمین غُده (سرمایه انسانی) نظام اسلامی را بر عهده دارد. به عبارت دیگر نماز جمعه مهم‌ترین عامل توانمندسازی و استحکام‌بخشی نظام اسلامی است. نظریه تولیدشده در فرآیند داده‌بنیاد مجموعه‌ای از مقوله‌های بسط‌یافته است که به‌طور نظام‌مند از طریق بیان روابط میان آن‌ها برای ایجاد چارچوب نظری که بتواند پدیده‌های اجتماعی مرتبط را شرح بدهد و به یکدیگر مرتبط سازد. (استراوس و کوربین، ۱۹۹۸: ۲۲). از آنچه بیان شد به نظر می‌رسد دکرترین نماز جمعه بر پایه دین، مردم و حاکمیت است. نماز جمعه به عنوان پایگاه اساسی تجلی حاکمیت دینی ضمن ارائه مطالبات مردم به نهادها و قوای اساسی حاکمیت بهترین و معتبرترین شبکه ارتباطی بین حاکمیت و مردم بوده و از یک‌سو مطالبات مردمی به نهادهای حکومتی می‌رسد و از سوی دیگر دیدگاه‌ها و اقدامات نهادهای حکومتی به اطلاع مردم می‌رسد. در واقع نماز جمعه در راستای استحکام حکومت نقش اطلاع‌رسانی صحیح و رفع شبهات احتمالی را ایفا می‌کند. فلذا می‌توان گفت نماز جمعه عبادتی اجتماعی برخاسته از حاکمیت دینی است که پیونددهنده دین، مردم و حاکمیت است.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

الف- نتیجه‌گیری:

در نظام‌های ارزشی، نماز جمعه، بر پایه سه محور اساسی دین، مردم و حکومت زمینه تحکیم، انسجام و توسعه قابلیت و ظرفیت‌های نظام مزبور را فراهم می‌سازد. این سه محور به ترتیب دین، حوزه جهان‌بینی و مردم، حوزه انسان‌شناسی و حکومت، حوزه روش‌شناسی نظریه مزبور می‌باشد. به‌طور خلاصه آنچه از نتایج تحقیق برمی‌آید این است:

۱- نماز جمعه به عنوان یک پیش‌رانه: جامعه و حکومت وظیفه اصلی خود در رسانیدن انسان به جایگاه اصلی او که همان مقام خلیفه‌اللهی است را عهده‌دار هستند و بر اساس نظریه پرستش، همه عالم برای عبادت خلق شده است. لذا نظریه پیشرفت متعالی با اندراج در بستر نظریه پرستش از طریق نماز جمعه زمینه دستیابی انسان را به حیات طیبه که همان رسالت انبیاست را فراهم می‌سازد. از آنجایی که هدف غایی حکومت، زمینه‌سازی ظهور و هدف غایی مردم تشکیل جامعه منتظر و هدف غایی دین رسانیدن انسان از طریق فراهم کردن ابزار و سازوکارهای لازم به مقام خلیفه‌اللهی و حیات طیبه است؛ لذا نماز جمعه یکی از این سازوکارهاست. نظریه پیشرفت متعالی عبارت است از ارتباط متعاملانه حکومت و مردم در بستر دین و تعامل دین بنیاد که نماز جمعه پیش‌رانه آن است.

۲- نقش مردم در نماز جمعه: نماز جمعه یکی از واجبات مورد تأکید در دین اسلام، در ارتباط با حاکمیت است. فلسفه و اهداف حکومت اسلامی با اهداف نماز جمعه در یک راستا قرار دارد. نوع حاکمیت نیز بر نماز جمعه تأثیرگذار بوده و نماز جمعه نیز تقویت‌کننده حاکمیت است. یکی از شرایط امام‌جمعه، منصوب بودن وی از سوی حاکم اسلامی است. در زمان کنونی با حاکمیت ولایت فقیه، بر اساس فرمایش حضرت امام خامنه‌ای نماز جمعه بخشی از دستگاه رهبری و حاکمیت است. ولایت فقیه امامت فردی است که تالی تلو امام معصوم است و از این جهت نماز جمعه منصوب به وی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. یکی از ارکان نماز جمعه، مردم هستند که با حضور خود این واجب الهی را محقق می‌سازند و شرط صحت نماز جمعه حاضر بودن افراد بیش از پنج نفر و به جماعت است. از ویژگی‌های نماز جمعه آمریت به معروف و ناهیت از منکر است که از وظایف آحاد جامعه برشمرده شده است.

۳-معنویت افزایی و آگاهی بخشی: در جامعه توحیدی دو اصل حاکم است: ۱. تقوا و ملکات اخلاقی: چون پایه همه منش‌ها و کنش‌های انسان تقواست و تقوا تسلط انسان بر نفس خویش است و تسلط بر نفس پایه اخلاق است. ۲. بصیرت و آگاهی نسبت به مسائل روز: جامعه‌ای که صحیح را از ناصحیح و درست را از نادرست تشخیص بدهد و دوست را از دشمن تشخیص دهد در برابر دشمنی و عناد واکسینه است. تکیه امام جمعه بر روی مسائل روز برای این است که این بصیرت و آگاهی اتفاق بیفتد. از سوی دیگر تکیه امام جمعه در خطبه‌ها بر توصیه تقوی نیز برای پیاده‌سازی ملکات اخلاقی در جامعه است و با تقوای افراد در جامعه معنویت در جامعه اسلامی به حداعلا می‌رسد و جامعه توحیدی محقق می‌شود. فلذا توصیه به تقوا و آگاه‌سازی هر دو یک‌جهت را دنبال می‌کند.

از دیگر نتایج این تحقیق تبیین اصول، آرمان، ارزش‌ها و باورهای دکترین نماز جمعه است. اصول: «تهذیب و تزکیه»، «تبیین»، «تحکیم و تقویت نظام»، آرمان: «حرکت به سمت جامعه پیشرفته معنوی»، ارزش‌ها: «وحدت و انسجام‌بخشی»، «بصیرت و آگاهی» و باورها: «خداباوری»، «مردم باوری» مؤلفه‌ها و شاخص‌های دکترین نماز جمعه است.

شکل ۲: مؤلفه‌ها و شاخص‌های دکترین نماز جمعه

ب- پیشنهادها:

با توجه به گسترش نماز جمعه در سراسر کشور و لزوم استفاده حداکثری از ظرفیت این عبادت سیاسی اجتماعی در راستای اهداف متعالی اسلام و انقلاب، دکترین نماز جمعه می‌تواند در اداره امور نماز جمعه به عنوان محوری هماهنگ‌کننده و جهت دهنده برای مسئولین سیاست‌گذاری و اجرایی موردتوجه قرار گیرد.

فهرست منابع:

- قرآن مجید، ترجمه مکارم شیرازی، (۱۳۷۶)، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
- امام خمینی، سید روح الله (۱۳۷۴)، "رهنمودها"، تهران: شورای سیاست گذاری ائمه جمعه،
- امام خمینی، سید روح الله (۱۳۸۶)، "تحریر الوسیله"، تهران: موسسه نشر آثار حضرت امام خمینی
- امام خمینی، سید روح الله (۱۳۶۱)، "صحیفه نور"، مرکز مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی. تهران: سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
- امام خامنه‌ای، "حدیث ولایت (مجموعه رهنمودها)"، ۱۳۶۸ تا ۱۳۹۴
- امام خامنه‌ای (۱۳۷۴) "رهنمودها"، تهران: شورای سیاست گذاری ائمه جمعه.

- منابع فارسی

- ابن هشام، محمد عبدالملک، (۱۳۶۴)، "السیره النبویه"، ترجمه رسولی محلاتی. تهران: اسلامیه
- استونر، جیمز و فریمن، ادوارد، (۱۳۷۵)، "مدیریت"، تهران: موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی. چاپ اول، جلد دوم
- استونر، جیمز، فریمن، ادوارد، (۱۳۷۵)، "مدیریت"، ترجمه علی پاریسیان، سیدمحمد اعرابی. تهران: شرکت چاپ و نشر بازرگانی
- اشتریان، کیومرث، (۱۳۸۱)، "روش سیاست‌گذاری فرهنگی"، تهران: نشر شهر کتاب
- بلاغی، سیدعبدالحجت، (۱۳۸۶ ق)، "حجة التفسیر و بلاغ الإکسیر"، قم: انتشارات حکمت
- ثعلبی نیشابوری، ابواسحاق احمدبن ابراهیم، (۱۴۲۲ ق)، "الکشف والبیان عن تفسیر القرآن"، بیروت: دار احیاء التراث العربی
- جعفریان، رسول، (۱۳۷۲)، "نماز جمعه، زمینه‌های تاریخی و آگاهی‌ها"، تهران: شورای سیاست‌گذاری ائمه‌جمعه سراسر کشور.
- حائری شیرازی، سیدکاظم، (۱۳۸۳)، "نماز جمعه در حکومت اسلامی"، فصلنامه علمی - پژوهشی حکومت اسلامی، شماره ۳۲
- حسینی دشتی، سیدمصطفی، (۱۳۷۹)، "معارف و معاریف". تهران: موسسه فرهنگی آرایه
- جاسبی، عبدالله؛ انصاری، محمد اسماعیل، (۱۳۷۶)، "نماز جمعه و نقش آن در اداره جامعه اسلامی". نشریه علوم انسانی دانشگاه اصفهان شماره ۸
- سروش، محمد، (۱۳۸۳)، "اقامه نماز جمعه در دولت اسلامی. فصلنامه علمی - پژوهشی حکومت اسلامی"، شماره ۳۲
- شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه، (۱۳۷۴)، "با رهبر در سنگر جمعه"، تهران: شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه

- طلوعی، محمود، (۱۳۷۲)، "فرهنگ جامع علوم سیاسی"، تهران: علم و سخن
- عبداللهی، عبدالکریم، (۱۳۹۰)، "حکم نماز جمعه از دیدگاه فیض کاشانی"، فصلنامه فقه و حقوق اسلامی شماره ۲۶
- فصلنامه حکومت اسلامی (تابستان ۱۳۸۳)، "نماز جمعه فریضه‌ای عبادی-سیاسی"، سال نهم، شماره دوم
- کلینی، محمدبن یعقوب، (۱۳۶۹)، "اصول کافی"، تهران: انتشارات اسلامیه
- لالاند، آندره، (۱۳۷۷)، "فرهنگ علمی و انتقادی فلسفه"، مترجم: علیرضا وثیق. تهران: فردوسی
- مجلسی، علامه محمدباقر، (۱۴۰۳ ق)، "بحار الانوار الجامعه لدرراخبار الائمه الاطهار"، بیروت: موسسه الوفا
- محمدی، سیدعلی، (۱۳۸۱)، "باتک وحدت (ویژه نماز جمعه)"، قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صداوسیما
- مکتب جمعه (۱۳۶۱)، "مشروح خطبه‌های نماز جمعه تهران"، جلد اول. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
- ملک‌ان، مجید، (۱۳۸۶)، "کارکرد رسانه‌ای نماز جمعه"، تهران: معاونت فرهنگی شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه
- میر سعید قاضی، علی؛ اسماعیلی، حامد، (۱۳۸۱)، "مخاطب‌شناسی و افکارسنجی در رسانه‌های جمعی"، تهران: انتشارات آبان

- سایت‌ها:

- "عناوین راهبردی"، سایت دانشگاه عالی دفاع ملی قابل دسترسی در <http://sndu.ac.ir/content>
- امام خامنه‌ای، "بیانات و مکتوبات"، قابل دسترسی در سایت: www.Khamenei.ir